

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.68>

В. В. Дем'янов

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету*

ПРО СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Сучасний стан боротьби з екологічною злочинністю потребує використання нових, нетрадиційних джерел інформації про порушення правил екологічної безпеки. Усе це висуває нові часткові завдання перед кримінологією, яка, використовуючи останні досягнення науки та техніки, пристосовує ці досягнення для розв'язання проблем спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки, упроваджує їх у практику правоохоронних органів України.

Теорія і практика розробки і реалізації методів та заходів запобігання злочинам чи криміногенному потенціалу суспільства у виді порушення правил екологічної безпеки (екологічних вимог до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію і експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; охорона навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних хімічних речовин та інших препаратів; охорона навколишнього природного середовища від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами; екологічна безпека транспортних засобів тощо), а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки (на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочину, готування до злочину та замаху на злочин), називається спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності: система організаційно-правових, економічних, технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів екологічного характеру. Воно розуміється як синтезована кримінологічна

теорія і практика власної організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо). Отже, спеціальнокримінологічне запобігання не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Тому зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища й процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні прояви негативних явищ і процесів, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [5, с. 23]. Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: кримінологічна профілактика, відвернення, припинення злочинів [6, с. 360].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми розглядали

багато вчених та науковців з різних галузей науки, зокрема, Алфьоров М. А., Андрейцев Ю. І., Бандажевський Ю. І., Барановський В. А., Білявський Г. О., Бойко М. Ф., Бондар О. І., Вишневський О. С., Гродзинський Д. М., Гуцал В. О., Данилишин Б. М., Денищик О. Ю., Дмитрук О. Ю., Дорогунцов С. І., Драпиковський О. І., Єгорова Т. М., Ісаєв С. Д., Карамушка В. І., Карпюк О. Т., Кобак Т. І., Ковальчук О. З., Ляшенко В. І., Левіна Г. М., Матус С. А., Мислива Т. М., М'ягченко О. П., Назарова О. В., Ободовський О. Г., Олійник Я. Б., Палієнко Е. Т., Підкамінний І. М., Припула А. М., Приходько М. М., Радченко В. Г., Романчук С. П., Руденко Л. Г., Рудько Г. І., Сасов О. П., Сергеев Т. Л., Сердюк А. М., Сілецький Ю. А., Скворцова О. В., Стецюк В. В., Стусь В. П., Тацій В. Я., Тихий В. П., Трембицький В. А., Хільчевський В. К., Чорний С. Г., Чумаченко М. Г., Шевченко В. Г., Шемшученко Ю. С., Шищенко П. Г., Щур Ю. В., Юрченко А. А. та інші. Однак складність і багатоаспектність зазначеної проблеми потребують подальшого розгляду комплексу аспектів спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки. Отже, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю узагальнення положень щодо спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки.

Метою статті є дослідження спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року виділено окремий розділ „Екологічна безпека”. В ньому зазначено, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молоде покоління, а також має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій й інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці. В значній мірі вирішення даного питання визначено Конституцією України [1; 2].

Разом з тим, відповідальність за екологічні злочини є важливим складовим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, відновлення екологічних об'єктів і охорони довкілля. По-перше, ми погоджуємося з думкою, що запобігання злочинам складається з комплексу функцій відповідних органів, сукупності правоохоронних видів діяльності, які забезпечують контроль і нагляд за організацією та здійсненням запобіжної діяльності в ході розкриття, розслідування кримінальних проваджень та судового розгляду справ, а також заходи профілактичного характеру [8, с. 655].

Чим ефективніше проваджуватимуться правоохоронна діяльність і вивчення ефективності діяльності правоохоронних органів (бо наскільки адекватні тому, як ці органи будуть протидіяти злочинності), залежить зменшення або збільшення її рівня, поліпшення або погіршення її якісних показників, стан спокою або, навпаки, занепокоєння населення через несприятливу ситуацію зі станом злочинності і ризиками пов'язаними з активними бойовими діями у країні, місцем країни на міжнародній арені та її авторитет в цілому тощо – тим реальніше зменшення рівня даного виду злочинності.

Запобігання екологічній злочинності передбачає вживання низки заходів щодо нейтралізації та усунення причин і умов. Запобігання злочинам у сфері екології передбачає застосування загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів. Якщо на загальносоціальному рівні для цього необхідно підняти рівень добробуту населення й звести до мінімуму існуюче на сьогоднішній момент розшарування суспільства; максимально використовувати досягнення науково-технічного прогресу як засіб запобігання екологічній злочинності тощо, то у культурно-виховній сфері необхідно проводити загальну просвітницьку роботу з екології і безпеки життєдіяльності, формуючи в громадян особливу екологічну правосвідомість; правову пропаганду, інформаційною забезпеченістю

норм, які встановлюють відповідальність за екологічні злочини, зростанням соціальної активності громадян, їх нетерпимості і протидії даним правопорушенням і т.ін.

Виходячи з основоположного принципу, що спеціальне запобігання екологічній злочинності повинне доповнювати й конкретизувати загальне. Сюди можна віднести вдосконалення природоохоронного та кримінального законодавства, нормативну заборону здійснення певних екологічно шкідливих дій. Є необхідністю уведення кримінологічної експертизи екологічного законодавства поряд із правовою та екологічною експертизами.

Заходи запобігання екологічній злочинності повинні відповідати таким принципам, як реальність, наукова обґрунтованість, синтез кримінологічних і екологічних знань, принцип екологічного реалізму; координація політико-правових дій органів влади і керування в центрі й на місцях; чітка взаємодія правоохоронних і контролюючих органів у галузі екології; а також відповідність загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання екологічній злочинності загальній концепції розвитку світового співтовариства.

Суттєвий внесок у протидію екологічній злочинності повинні вносити і різноманітні об'єднання громадян, партія «зелених», green rease, Інтернет, ЗМІ тощо. До основних напрямів щодо екологічної безпеки України можна віднести: запобігання і мінімізацію наслідків надзвичайних ситуацій з урахуванням ризику виникнення таких ситуацій, наслідків воєнного стану в цілому. Це положення є особливо актуальним сьогодні, коли дуже часто трапляються надзвичайні екологічні ситуації, викликані насильством, неможливістю потрапити на низку територій чи навпаки вчасно покинути, застосування зброї, вчинення вибухів, підпалів, дестабілізація обстановки, інших терористичних проявів та дій тощо. Важливим є перехід на нові джерела сировини та енергії, які можуть знизити шкідливий вплив на навколишнє середовище. Велике значення мають проведення наукових досліджень

у галузі охорони природи, відмова від виробництва, що забруднює природу та запровадження нових безпечних технологій. Ефективна реалізація вказаних заходів допоможе знизити рівень екологічної злочинності і тим самим поліпшити якість життя у суспільстві. Основними детермінантами злочинів проти правил екологічної безпеки є науково-технічний прогрес, війна (в тому числі війна інновацій), її наслідки, урбанізація (або «цивілізація споживання», тобто зростання необов'язкових потреб людей та суспільства, задоволення яких призводить до появи надлишкового техногенного навантаження на довкілля, яке наближає біосферу до межі стійкості), проведення проектувань, розміщення, будівництва, реконструкцій, введення в експлуатацію та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, недосконалість законодавства тощо. Найефективнішими, на наш погляд, видами запобіжної діяльності цих злочинів будуть:

– ті, які будуть адекватні тим явищам і процесам, на боротьбу з якими їх спрямовано; а також будуть відповідати видам злочинів [3];

– ті, що спираються на вимоги норм міжнародного та вітчизняного права (так наприклад, у Стратегії сталого розвитку визначаються мета, вектори руху, дорожня карта, індикатори та пріоритетні напрями поступального розвитку українського суспільства на шляху забезпечення збалансованості економічних, соціальних та екологічних чинників) [4];

– системність впливу на таку злочинність системи взаємодії державних і недержавних установ, організацій, активістів, волонтерів та волонтерських об'єднань, спрямовані виявляти чинники, які породжують злочини проти довкілля, їх ефективно запобігання, з метою реагування на вчиненні діяння: взаємне інформування про стан злочинності та судимості по злочинам проти довкілля; використання відомостей судової статистики і матеріалів судової практики при розробці запобіжних заходів; аналіз ефективності заходів щодо усунення причин та умов, виявлених

під час судового розгляду кримінальних справ зазначеної категорії; проведення спільних семінарів і конференцій з питань природоохоронної діяльності; підготовка і направлення відповідним органам довідок, інформаційних листів; більшу координованість та узгодженість слідчо-прокурорських дій в регіонах, що охоплюють декілька адміністративно-територіальних одиниць;

– посилення взаємодії з правоохоронними та контролюючими органами у забезпеченні виконання природоохоронного законодавства; участь відповідних спеціалістів у роботі з підвищення кваліфікації правоохоронних і контролюючих органів;

– підвищення компетентності та якості прокурорського нагляду за рахунок цілеспрямованої спеціалізації кадрів (які володіють екологічними, правовими, економічними знаннями та належного матеріально-технічного забезпечення);

– об'єднання зусиль та активізація роботи правоохоронних і контролюючих органів у запобіганні злочинам проти довкілля;

– усунення дублювання й паралелізму в їх діяльності;

– зведення до мінімуму відомчих інтересів при вирішенні загальнодержавних завдань;

– розробка і здійснення ними узгоджених заходів щодо своєчасного виявлення, розкриття, розслідування і припинення злочинів та інших правопорушень в цій сфері;

– усунення причин і умов, які сприяють їх вчиненню;

– обмеження чи зупинення виробничої діяльності, що стає загрозою для здоров'я людей і стану довкілля.

Таким чином, для ефективного впровадження запобіжної діяльності проти порушень правил екологічної безпеки, потрібні аналіз і оцінка екологічного стану в державі та аналіз і оцінка стану законності у сфері екології; вирішення низки питань законодавчого, організаційного, кадрового та фінансового забезпечення; або навіть створення окремого органу; все ще залишається нагальним

узагальнення міжнародного досвіду з цього приводу тощо.

Попередження екологічних злочинів передбачає застосування заходів як загального, так і спеціального характеру. До останніх, зокрема, належать: удосконалення контролю за екологічно значимою поведінкою, включаючи дотримання кримінально-правових заборон; інформування відповідних інстанцій (адресатів) про виявлені факти екологічних правопорушень та обставини, що їм сприяють; встановлення спеціальних режимів природокористування; нормативна заборона здійснення певних екологічно шкідливих дій тощо. Об'єктами спеціальної профілактики виступають окремі природні комплекси, території, водойми, атмосферне повітря, тваринний світ, лісові масиви та ін. Крім того, контроль потрібно здійснювати за поведінкою окремих громадян, наприклад, браконьєрів. Суб'єктами профілактики є: правоохоронні органи, природоохоронні інспекції; громадські організації, відомчі органи контролю тощо. Методи контролю охоплюють: безпосередній практичний нагляд за станом природних об'єктів шляхом обходів, патрулювання, проведення рейдів, перевірок; охорона об'єктів від несанкційованого доступу до них; встановлення пропускнуго режиму; вилучення знарядь вчинення екологічних правопорушень; припинення протиправних дій. Особлива роль у цьому належить державному контролю за дотриманням правових норм, що регламентують екологічні правовідносини (прокурорський нагляд за виконанням природоохоронного законодавства, діяльність дозвільної системи (правила обігу зброї і вибухових речовин), адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, та ін.[7, с. 46].

Висновки і пропозиції. Сама природа утворює наше зовнішнє середовище. Це сукупність умов, які складають природну основу, сферу існування людства, будучи водночас джерелом життя людини, її благополуччя та процвітання. Взаємодія суспільства

з природою завжди була і є найголовнішою умовою існування людства. Усе те, що виробляє і споживає людина, створюється шляхом використання природних ресурсів. Тому роль природи в житті людей постійно зростає. Не випадково її охорона є конституційною вимогою, що зафіксовано в Основному законі України.

Незважаючи на всі заходи, що вживалися і вживаються, загроза екологічній безпеці не зменшується. Сьогодні практично не можливо назвати такі явища та процеси навколишнього середовища на яких не позначилася злочинна діяльність. Злочини проти навколишнього природного середовища належать до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтвер-

джується офіційними статистичними даними, а ґрунтується переважно на таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати (деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля), на авторитетних експертних оцінках тощо.

Підсумовуючи, можна зауважити, що вплив на криміногенні фактори, що обумовлюють існування екологічної злочинності, має бути комплексним, системним, адекватним, а діяльність всіх причетних до цього (держави, органів, організацій, осіб тощо) – скоординованою. Що сприятиме контролюваності та керованості процесів, що породжують злочини та інші правопорушення у сфері охорони довкілля.

Анотація

Статтю присвячено аналізу спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки. У ній досліджено сучасний стан боротьби з екологічною злочинністю, що потребує використання нових, нетрадиційних джерел інформації про порушення правил екологічної безпеки. Усе це висуває нові часткові завдання перед кримінологією, яка, використовуючи останні досягнення науки та техніки, пристосовує ці досягнення для розв'язання проблем спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки, упроваджує їх у практику правоохоронних органів України.

У статті наведено систему цих заходів та пропозиції, щодо її наповнення зараз та у перспективі (ті, які будуть адекватні тим явищам і процесам, на боротьбу з якими їх спрямовано; що спираються на вимоги норм міжнародного та вітчизняного права; системність впливу на таку злочинність; підвищення компетентності кадрів; усунення дублювання й паралелізму в їх діяльності; усунення причин і умов, які сприяють їх вчиненню та обмеження чи зупинення виробничої діяльності тощо). Проаналізовано також діюче законодавство та стан його реалізації й охорони. Вказуються шляхи відповідності загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання екологічній злочинності загальній концепції розвитку світового співтовариства.

Зазначено, що для ефективного впровадження запобіжної діяльності проти порушень правил екологічної безпеки, потрібні аналіз і оцінка екологічного стану в державі та аналіз і оцінка стану законності у сфері екології; вирішення низки питань законодавчого, організаційного, кадрового та фінансового забезпечення; або навіть створення окремого органу; все ще залишається нагальним узагальнення міжнародного досвіду з цього приводу тощо.

Отже, у висновках підкреслюється, що сама природа утворює наше зовнішнє середовище. Це сукупність умов, які складають природну основу, сферу існування людства, будучи водночас джерелом життя людини, її благополуччя та процвітання. Взаємодія суспільства з природою завжди була і є найголовнішою умовою існування людства. Усе те, що виробляє і споживає людина, створюється шляхом використання природних ресурсів. Тому роль природи в житті людей постійно зростає. Не випадково її охорона є конституційною вимогою, що зафіксовано

в Основному законі України. Незважаючи на всі заходи, що вживалися і вживаються, загроза екологічній безпеці не зменшується. Сьогодні практично не можливо назвати такі явища та процеси навколишнього середовища, на яких не позначилася злочинна діяльність. Злочини проти навколишнього природного середовища належать до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними даними, а ґрунтується переважно на таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати (деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля), на авторитетних експертних оцінках тощо.

Підсумовуючи, ми зауважили, що вплив на криміногенні фактори, що обумовлюють існування екологічної злочинності, має бути комплексним, системним, адекватним, а діяльність всіх причетних до цього (держави, органів, організацій, осіб тощо) – скоординованою. Що сприятиме контролюваності та керованості процесів, що породжують злочини та інші правопорушення у сфері охорони довкілля.

Ключові слова: відвернення злочинів, екологічна безпека, екологічна злочинність, запобігання злочинам, припинення злочинів, профілактика злочинів.

Demianov V. V. On special criminological measures to prevent violations of environmental safety rules

The article is devoted to the analysis of special criminological measures to prevent violations of environmental safety rules. It examines the current state of combating environmental crime, which requires the use of new, non-traditional sources of information on violations of environmental safety rules. All this poses new partial tasks for criminology, which, using the latest achievements of science and technology, adapts these achievements to solve the problems of special criminological measures to prevent violations of environmental safety rules, implements them into the practice of law enforcement agencies of Ukraine.

The article provides a system of these measures and proposals regarding their implementation now and in the future (those that will be adequate to the phenomena and processes they are aimed at combating; that are based on the requirements of the norms of international and domestic law; the systemic impact on such crime; increasing the competence of personnel; eliminating duplication and parallelism in their activities; eliminating the causes and conditions that contribute to their occurrence and limiting or stopping production activities, etc.). The current legislation and the state of its implementation and protection are also analyzed. The ways of compliance of general social and special criminological measures to prevent environmental crime with the general concept of development of the world community are indicated.

It is noted that for the effective implementation of preventive activities against violations of environmental safety rules, an analysis and assessment of the state of the environment in the state and an analysis and assessment of the state of legality in the field of ecology are required; solving a number of issues of legislative, organizational, personnel and financial support; or even the creation of a separate body; it is still urgent to generalize the international experience in this regard, etc.

So, the conclusions emphasize that nature itself forms our external environment. This is a set of conditions that make up the natural basis, the sphere of existence of humanity, being at the same time the source of human life, its well-being and prosperity. The interaction of society with nature has always been and is the most important condition for the existence of mankind. Everything that man produces and consumes is created through the use of natural resources. Therefore, the role of nature in people's lives is constantly growing. It is no accident that its protection is a constitutional requirement, which is recorded in the Basic Law of Ukraine. Despite all the measures that have been taken and are being

taken, the threat to environmental safety does not decrease. Today, it is practically impossible to name such environmental phenomena and processes that have not been affected by criminal activity. Crimes against the natural environment belong to the category of criminal offenses, the social dangerousness of which, as a rule, is not confirmed by official statistical data, but is based mainly on such objective indicators that cannot be overlooked or hidden (degradation of the natural environment, destruction of ecosystems, pollution environment), on authoritative expert assessments, etc.

Summing up, we noted that the impact on criminogenic factors that determine the existence of environmental crime should be complex, systematic, adequate, and the activities of all those involved in this (state, bodies, organizations, individuals, etc.) should be coordinated. What will contribute to the controllability and management of the processes that generate crimes and other offenses in the field of environmental protection.

Key words: averting crimes, ecological safety, ecological crime, crime prevention, stopping crimes, prevention of crimes.

Список використаних джерел:

1. Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року № 55-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2143-ІІІ. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
5. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика, запобігання та припинення злочинів : навч. посібник. Київ : УМК ВО при Мінвузі УРСР, 1989. 72 с.
6. Голіна В. В. Поняття і структура спеціальнокримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5-ти т. Т.5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. С. 357–400.*
7. Джужа О. М. Курс кримінології : особлива частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
8. Черкасов О. М. Поняття і структура механізму запобігання злочинам. *Форум права*. 2009. № 3. С. 652-656.